

Коваленко М.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки підприємства
Полтавської державної аграрної академії

СТРУКТУРА ВИКОРИСТАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

У статті розглянута структура використання інвестицій, направлених в економіку України. Встановлено, що пріоритетними напрямками вкладання коштів є: промисловість, операції з нерухомим майном, торгівля. Обґрунтована доцільність запровадження доступного лізингового та іпотечного кредитування, бюджетних програм сприяння довгостроковому банківському кредитуванню, державних гарантій та податкових стимулів для інвесторів, які кредитують аграрний сектор.

Ключові слова: інвестиції, сільське господарство, кредит, лізинг, закордонні інвестори.

Коваленко М.В. СТРУКТУРА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

В статье рассмотрена структура использования инвестиций, направленных в экономику Украины. Установлено, что приоритетными направлениями вложения средств являются: промышленность, операции с недвижимым имуществом, торговля. Обоснована целесообразность введения доступного лизингового и ипотечного кредитования, бюджетных программ содействия долгосрочному банковскому кредитованию, государственных гарантий и налоговых стимулов для инвесторов, которые кредитуют аграрный сектор.

Ключевые слова: инвестиции, сельское хозяйство, кредит, лизинг, иностранные инвесторы.

Kovalenko M.V. STRUCTURE OF INVESTMENTS UTILIZATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN UKRAINE.

In the article the structure of the use of investment to the economy of Ukraine is directed. It was established that the priorities are investing industry, real estate, trade. The expediency of

introducing affordable leasing and mortgages, budget programs to promote longterm bank lending, government guarantees and tax incentives for investors who lend to the agricultural sector is based.

Keywords: investment, agriculture, credit, leasing, foreign investors.

Постановка проблеми. У зв'язку з обмеженістю інвестиційних ресурсів сільськогосподарських підприємств особливо важливого значення набуває аналіз структури використання інвестицій та стратегія формування пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності аграрних товаровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку аграрного сектора України в сучасних умовах присвячені праці таких видатних українських учених-економістів, як П.Т. Саблук, В.Я. Амбросов, В.П. Горьовий, В.Г. Андрійчук, П.І. Гайдуцький, В.П. Ситник та ін. Останнім часом зростає кількість публікацій з досліджуваної тематики, однак кризовий стан сільськогосподарських підприємств та незначні обсяги інвестиційних надходжень в аграрний сектор вказують на те, що все ж недостатньо уваги приділено розв'язанню цих питань.

Постановка завдання. Ефективність використання інвестицій забезпечує комплексність підходу і містить у собі економічну, соціальну, екологічну та інші види ефективності. Економічна ефективність передбачає вкладення коштів у галузі виробництва з найвищою і найшвидшою економічною віддачею (харчова і переробна промисловість, торгівля), соціальна ефективність – інвестиції в найбільш соціально напружені галузі (видобувна промисловість), екологічна ефективність – інвестиційні вкладення в галузі, пов'язані з виробництвом екологічно чистої продукції (сільське господарство). Підвищення ефективності використання інвестицій повинно супроводжуватись вдосконаленням галузевої структури їх розподілу та використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пріоритетні напрямки і стратегія розвитку агропродовольчого комплексу формуються і реалізуються в умовах обмежених інвестиційних ресурсів. Тому інвестиційна підтримка

повинна бути направлена на стимулювання тих видів продукції, підприємств, галузей сільського господарства, які можуть забезпечити найбільш високий рівень окупності авансованого капіталу. Як показує аналіз науково-теоретичних положень, проведений провідними науковцями, такими напрямами можуть бути:

- підвищення рівня використання виробничого потенціалу за рахунок реконструкції, модернізації наявних основних засобів виробництва, особливо тваринницьких комплексів і ферм;

- освоєння принципово нових технологій в землеробстві і тваринництві, заснованих на інноваційній базі сучасних вітчизняних і зарубіжних науково-технічних досягнень;

- експортоорієнтована спрямованість, яка забезпечить зміцнення позицій аграрного сектора України на світовому продовольчому ринку і, особливо, в рамках СОТ, як етапу еволюційного розвитку світових торгівельних відносин;

- розвиток ресурсозберігаючих технологій, прогресивних технологій в переробній промисловості, виробничої інфраструктури;

- поліпшення соціальної інфраструктури села і доходів сільського населення.

Усі ці напрями вимагають інвестиційної підтримки і є, на нашу думку, пріоритетними для сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання.

На сучасному етапі економічна система України гостро відчуває дефіцит фінансових ресурсів і, як наслідок, потребує чималих грошових і матеріальних надходжень. Перші можуть використовуватись у вигляді капіталовкладень, інвестицій, які зараз розглядаються як джерела стабілізації економіки України. Разом з тим вони здатні принести вагому віддачу, якщо будуть направлені у пріоритетні галузі виробництва національної економіки.

Як зауважує керівник проектів Професійної асоціації реєстраторів та депозитаріїв – ПАРД С.О. Москвін, на сучасному етапі розвитку структура інвестиційних вкладень в економіку України не є оптимальною, оскільки:

– інвестиції в основний капітал промисловості не «дотягують» навіть до половини всіх інвестицій, тоді як вартість основних фондів промисловості є переважаючою;

– операції з нерухомим майном упевнено посідають друге місце, тоді як це переважно спекулятивні операції, які не приносять соціального та економічного ефекту;

– сільське господарство, маючи надзвичайно потужний потенціал, інвестується в недостатній мірі [4] (табл. 1).

Таблиця 1

**Інвестиції в основний капітал України за видами економічної діяльності,
млн грн**

Види діяльності	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
Всього	188486	233081	151777	171092	238175
Сільське господарство	9519	16890	9382	12231	18183
Промисловість	64341	76618	57658	58558	86313
Будівництво	9107	12469	5325	4966	8541
Торгівля	17778	24695	14091	11830	17264
Діяльність готелів та ресторанів	2614	3222	2589	3072	4908
Діяльність транспорту та зв'язку	31709	32558	24555	29084	39375
Фінансова діяльність	4165	4636	3359	2859	3152
Операції з нерухомим майном, оренда та ін.	39415	48840	25678	37189	42107
Державне управління	1572	1819	894	1295	1858
Освіта	1651	2322	1484	1873	2485
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2518	3531	1932	2754	3451
Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	4061	5421	4809	5315	10501

Джерело: дані Державного комітету статистики України

Найбільшим попитом у інвесторів користуються промисловість, операції з нерухомим майном, діяльність транспорту і зв'язку, торгівля. Їх частка в загальній структурі інвестицій у 2011 р. становила відповідно 36,2;

17,7; 16,5 та 7,3%. Частка сільського господарства у загальній структурі інвестицій протягом 2008-2010 рр. впевнено трималась на позначці 7%. У 2011 р. відбувся незначний інвестиційний сплеск, і капіталовкладення в основний капітал аграрної сфери становили 7,6% від загальної суми інвестицій. Для порівняння, у 1992 р. частка інвестицій у сільське господарство становила 18,1%.

Як показує аналіз, раніше більш високими темпами капітальні вкладення зростали в промисловості, будівництві і в сільському господарстві. Зростання обсягів капітальних вкладень у будівництві і сільському господарстві пояснювалося їх індустріалізацією та інтенсифікацією. Промисловість завжди займала найбільшу питому вагу в структурі капітальних вкладень. Це пов'язано як з обсягами виробничого апарату, так і з високою фондоємністю. Пріоритетність виділення коштів машинобудуванню пов'язана з необхідністю систематичного підвищення технічного рівня виробництва, збільшення у складі основних виробничих фондів частки високоефективних машин і устаткування [5].

Аналізуючи інвестиційну сферу економіки України, слід відзначити, в першу чергу, структуру інвестицій в основний капітал підприємств за джерелами фінансування. Фактично економіка України продовжує інвестуватись переважно за рахунок реінвестування доходів підприємств. Висновок невтішний: домінування частки власних коштів підприємств у фінансуванні інвестицій в основний капітал фактично означає автарктичний (закритий) характер економічного відтворення [6].

Варто відзначити, що в Україні прибуток не є надійним джерелом для інвестування, оскільки він відносно ВВП за десять років зменшився з 60% до 4%. За даними Національного інституту стратегічних досліджень, за рахунок оподаткування у підприємств вилучається від 55 до 85% прибутку. Тому модернізацію спроможні здійснювати тільки ті галузі, які мають істотні пільги з оподаткування [4].

Другим за обсягами інвестування джерелом залишаються кредити банків. Можливість формування інвестицій сільськогосподарського підприємства визначається співвідношенням їх власного та позикового капіталу. Як би не хотілося сільськогосподарському товаровиробнику спиратися у своїй виробничій діяльності лише на власні кошти, але реалії сьогодення диктують власні умови. На сучасному етапі розвитку практично немає підприємств, які не використовують у своїй діяльності позиковий капітал. Оскільки вижити в нинішніх складних економічних умовах за рахунок власних ресурсів може лише незначна частка сільськогосподарських підприємств, кредити банків стають, зазвичай, єдиним джерелом інвестиційних надходжень для невеликих малоприбуткових підприємств (табл. 2).

Таблиця 2

Кредити банків за видами економічної діяльності України, млн. грн.

Види економічної діяльності	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Сільське господарство	16341	28812	26026	26545	34143	36488
Добувна промисловість	315	420	9607	12883	11483	15726
Переробна промисловість	5610	7684	104951	121526	124314	125880
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	64710	106029	9273	12702	18977	21483
Будівництво	6068	8630	41678	43158	44215	37052
Торгівля	21178	39274	165678	174452	209044	220224
Діяльність готелів та ресторанів	99653	155818	4397	4901	4863	4230
Діяльність транспорту та зв'язку	2231	4168	16007	20944	28766	30043
Операції з нерухомим майном, оренда та ін.	10537	15990	77848	77490	91572	105516
Освіта	28711	69260	216	158	101	138
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	162	444	1495	1457	1592	134

Джерело: дані Національного банку України

Як справедливо зазначає А. Чухно, кредитними відносинами наразі пронизані всі стадії процесу відтворення – від інвестування та міжгалузевого

переливання капіталів до реалізації товару, розподілу і перерозподілу доходів [7]. Як свідчать дані таблиці 2, протягом 2007-2012 рр. відбувається нарощування обсягів кредитних ресурсів в економіці України. До топ-п'ятірки найбільш кредитованих галузей у 2012 р. увійшли торгівля (220224 млн грн), переробна промисловість (125880 млн грн), операції з нерухомим майном (105516 млн грн), будівництво (37052 млн грн) та сільське господарство (36488 млн грн).

У структурі кредитів, наданих банківськими установами суб'єктам господарювання за видами економічної діяльності, протягом 2007-2012 рр. найбільшу питому вагу мають кредити у торгівлю та промисловість (36,4 та 23,4% відповідно). Кредити в сільське господарство становлять близько 6% від загальної суми банківських позик. Переважна більшість промислових підприємств має більш сприятливі економічні умови порівняно з сільськогосподарськими, і як результат – більш відкритий доступ до кредитних ресурсів. Тому й норма прибутку, і частка кредитування у таких підприємств значно різняться [1].

Специфічні особливості, притаманні аграрному виробництву, у значній мірі потребують залучення довгострокових банківських кредитів, але такий спосіб кредитування буде доступним лише для того виду діяльності, який у найближчому майбутньому може принести вагомий економічний ефект. При цьому короткостроковий банківський кредит є більш посильним та суттєвим фактором підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Незважаючи на політику сприяння кредитуванню, відсутність доступу до кредитних ресурсів у сільській місцевості, особливо для великої кількості дрібних і середніх фермерських господарств, загально визнана одним з основних факторів, який перешкоджає розвитку сільського господарства України. Однак існує ще одна проблема у сфері доступу сільськогосподарських підприємств до фінансових ресурсів. Це загальна слабкість та обмежений характер фінансового ринку України. В Україні тільки

починає розвиватися інститут комерційної іпотеки, іпотеки під заставу житла, і пройде ще певний час, поки з'явиться земельна іпотека.

Аргументом на користь застави землі як джерела фінансового забезпечення економічного зростання сільського господарства є те, що у світовій практиці кредити під заставу землі становлять 95% інвестиційного ресурсу фермерів. І тільки решта – 5% – це кошти від продажу земельних ділянок [2].

Комерційні банки зацікавлені в такому предметі застави, як земля. Адже сільське господарство є сферою діяльності з підвищеним рівнем ризику. Банкрутство позичальника за відсутності гарантованої застави призводить до втрат кредитора. Окрім того, кредитор, знаючи про відсутність в Україні більш-менш відпрацьованої системи прогнозування врожаю та цін на сільськогосподарську продукцію, моніторингу та прогнозування кон'юнктури на зовнішніх ринках, буде дуже обережним при прийнятті рішення про надання кредиту. За невисокого рівня довіри до позичальника кредитор або не надасть кредит, або позичковий відсоток буде високим, або сума кредиту буде незначною.

Використання землі як предмета застави суттєво підвищує ймовірність отримання кредиту, та й сам позичковий відсоток переважно є суттєво нижчим. Пояснюється це, насамперед, специфічністю землі як товару, який неможливо викрасти чи приховати, складно пошкодити і, що найбільш важливо, – цей товар має практично стабільну ціну [2].

В умовах відсутності власних коштів для придбання нової техніки й обладнання та високої вартості користування кредитами сільськогосподарські підприємства все більше починають схилятися до альтернативних джерел отримання техніки. У вартісному вираженні обсяг договорів, укладених за лізингом у 2012 р., збільшився у порівнянні з минулим роком майже на 30% і склав 14,71 млрд. грн.

Розподіл структури вартості договорів фінансового лізингу виглядає наступним чином (табл. 3).

Таблиця 3

**Розподіл вартості договорів фінансового лізингу за галузями економіки
України, %**

Галузі економіки	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Харчова промисловість	3,3	2,0	1,8	1,36	1,04	1,05
Транспорт	64,1	51,3	59,1	59,36	57,4	58,09
Сфера послуг	6,1	8,2	6,0	4,97	6,16	4,79
Сільське господарство	7,5	9,5	11,6	12,99	14,23	19,04
Хімічна промисловість	0,3	1,2	0,5	0,29	0,26	0,2
Будівництво	7,9	15,2	10,9	8,26	6,71	5,0
Добувна промисловість	1,1	1,3	2,0	1,13	0,9	2,53
Інші	9,7	11,4	8,1	9,79	10,58	8,31
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: дані Асоціації «Українське об'єднання лізингодавців»

Серед діючих договорів фінансового лізингу на кінець 2012 р., як і раніше, переважають угоди в галузі транспорту (58,1%), сільського господарства (19%), будівництва (5%) та сфері послуг (4,8%), при чому питома вага договорів у галузі сільського господарства зросла майже на 5-процентних пунктів у порівнянні з кінцем 2011 р.

Основними джерелами фінансування лізингових операцій в аналізованому періоді були позичкові кошти, в тому числі банківські кредити (89,9%), при цьому їх питома вага значно збільшилася у порівнянні з минулим роком, а питома вага власних коштів лізингових компаній у порівнянні з минулим роком зменшилася і становила близько 10%.

У боротьбу за агропідприємства все активніше включаються і лізингові компанії. За даними асоціації «Українське об'єднання лізингодавців» у 2012 р. обсяг угод з аграріями збільшився порівняно з 2011 р. майже вдвічі і склав близько 4,3 млрд грн. Позитивну динаміку показує і лізинг сільськогосподарської техніки. Переваги лізингових програм у порівнянні з кредитними – більш лояльні вимоги до фінансового стану лізингоодержувача, відсутність обов'язкових вимог щодо додаткового залогу, а також можливість отримання сільськогосподарської техніки в короткі терміни (за деякими програмами – від п'яти робочих днів). Ефективні ставки фінансування в

середньому становлять 21-23% річних у гривні і 11-12% в доларах. Але, як зазначає генеральний директор компанії «VAB Лізинг» Людмила Золотарьова, в рамках спільних програм лізингових компаній і виробників ставки можуть бути від 7% річних у гривні [3].

За напрямками вкладання інвестицій іноземний інвестор також не відстає від вітчизняного. Найбільш привабливими для закордонних інвесторів є металургія, машинобудування, хімічна та харчова промисловість, але дедалі більше привертають увагу такі галузі, як автомобільна промисловість, споживча електроніка, високі технології, вітроенергетика, сонячна енергетика, виробництво біопалива, телекомунікації та деякі інші (табл. 4).

Таблиця 4

**Прямі іноземні інвестиції в Україну за видами економічної діяльності,
млн. дол. США**

Види діяльності	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
Всього	29542,7	35723,4	40026,8	44708	49362,3
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	557,3	803,2	871,4	833,7	813,4
Промисловість	8004,1	8056,5	9021,9	14042,6	15238,6
Будівництво	1631,8	2052,9	2212,9	2339,2	2992,7
Торгівля	3072,1	3718,4	4224,6	4764,2	5193,5
Діяльність готелів та ресторанів	428,3	412,9	428,5	458,3	463,7
Діяльність транспорту та зв'язку	1274,4	1281	1506,3	1711,2	1855
Фінансова діяльність	4869,1	7154,8	8968,4	15059,2	16318,5
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	2669,3	3570,7	4,65,0	4754,1	5721,5
Освіта	18,1	13,3	13,8	16,8	9,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	190,4	123,8	120,8	131,2	134,4
Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	285,8	502,8	526,4	583,5	607,8
Нерозподілені за видами діяльності обсяги прямих інвестицій	6541,3	8027,4	8061,1	14	14,1

Джерело: дані державного комітету статистики України

У 2011 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 49362,3 млн дол., що більше рівня 2010 р. на 10,4%.

Як свідчать дані табл. 4, лєвова частка західних інвестицій в економіку України спрямована у фінансову діяльність (33,1% від загального обсягу), промисловість (30,9%), нерухомість та оренду (11,6%), торгівлю (10,5%).

У цих галузях значно швидший обіг коштів, ніж у сільському господарстві. У галузевій структурі АПК іноземні інвестиції спрямовуються не безпосередньо в сільське господарство та на первинну переробку сільськогосподарської продукції, а в харчову промисловість, куди їх направляється близько 5% у загальному обсязі. Сільське господарство одержує лише близько 2% інвестицій, що в 2,5 рази менше, ніж харчова промисловість. Аграрний сектор в інвестиційному відношенні вважається недостатньо привабливим. Сезонність виробництва, низька оборотність капіталу, невисока фондovіддача та інше є тому причиною.

Тому слід мати на увазі, що ця галузь буде притягувати інвестиції у меншій мірі, ніж інші галузі національної економіки. Залучити капітал на закордонних фондovих майданчиках у аграріїв практично немає шансів. Зниження цін на сільськогосподарську продукцію через високий урожай зернових у світі робить нецікавими інвестиції в агрокомпанії в цілому. А високі ризики України ще більше псують імідж емітентів. Аналіз статистичних даних та оцінка особливостей потоків прямих іноземних інвестицій свідчить, що іноземний капітал приходить в Україну з намірами:

- придбання за відносно невелику ціну найбільш ефективних підприємств;
- розширення ринків збуту внаслідок зростання внутрішнього попиту;
- освоєння внутрішнього ринку з перспективно високою часткою експорту вихідної продукції і послуг від спільного бізнесу.

Інвестування у великі інфраструктурні проекти структурного реформування промисловості та сільського господарства з терміном окупності

більше трьох років не відносилось і не відноситься до сфери інтересів іноземних інвесторів [4].

Між тим ефективна інвестиційна політика щодо сільського господарства для нашої країни відкриває можливості забезпечити сталий розвиток національної економіки в цілому.

Необхідно зауважити, що інвестиційна ситуація на українському ринку є потенційно динамічною. Так, розвинена транспортна мережа, високий освітньо-кваліфікаційний рівень, ресурсний та виробничий потенціал, грамотні політичні та економічні реформи, підприємницька активність населення – усе це може стати потужною інвестиційною базою для економічного розвитку нашої країни. Тому успішні міжнародні інвестиційні проекти, бюджетні програми, спрямовані на покращення інвестиційного іміджу держави, можуть перетворити Україну в інвестиційно привабливу країну.

На нашу думку, пріоритетного розвитку слід надати галузям виробництва, які створюють предмети для особистого споживання людини, а також тим, що є базовими у функціонуванні здорової економіки. Так, сьогодні однією з пріоритетних галузей в українській економіці є агропромисловий комплекс. Це – стратегічний напрямок, життєво важлива проблема у підтримці продовольчої безпеки держави. Він забезпечує населення продуктами харчування, а легку і харчову промисловість – сировиною. Пріоритетність тут визначається тим, що у структурі споживання населення харчування, одяг, взуття займають провідне місце, по-перше, а по-друге, Україна має певні ресурси для їх розвитку, зокрема, родючі чорноземи. Водночас розвиток АПК значною мірою залежить від рівня виробництва сільськогосподарських машин, мінеральних добрив, зберігання продукції та потужностей обробної промисловості.

На рівні з розвитком АПК України необхідно створити умови для переливання капіталу до пріоритетних сфер виробництва, тобто підтримати внутрішні і зовнішні інвестиції, перш за все, у структуроутворюючі галузі

промисловості, провідне місце серед яких займає машинобудування. Реструктуризацію та технологічне переозброєння підприємств машинобудування України необхідно здійснювати на основі переходу від випуску праце-, енерго-, та матеріаломісткої продукції до наукомісткої високотехнологічної продукції, якою слід заповнити внутрішній ринок. Мова йде, перш за все, про створення ринку засобів виробництва, тобто про спрямування виробничих програм підприємств галузі на виробництво конкурентоспроможних комплексів машин і устаткування для сільськогосподарського виробництва.

Висновки. Формування інвестиційного ринку в аграрному секторі України відбувається дуже повільно і явно в недостатньому для забезпечення нормального розвитку економічних процесів обсязі. Основні завдання структурно-інвестиційної політики в агропромисловому комплексі полягають у закріпленні позитивних наслідків реформування АПК шляхом інвестиційної підтримки, забезпеченні села дешевими кредитами, стабілізації виробництва у тваринництві, остаточному подоланні збитковості та зміцненні фінансового стану сільськогосподарських підприємств [5].

Проблему доступності інвестиційних ресурсів можна вирішити шляхом запровадження доступного лізингового та іпотечного кредитування, бюджетних програм сприяння довгостроковому банківському кредитуванню, державних гарантій та податкових стимулів для іноземних інвесторів, які кредитують аграрний сектор.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Колотуха С.М. Кредитування сільськогосподарських підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності / С.М. Колотуха, І.П. Борейко // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 89–96.
2. Корінець Р. В очікуванні земельної іпотеки / Роман Корінець // Пропозиція. – 2004. – № 3. – С. 111–112.

3. Кредиторы полюбили аграриев [Електронний ресурс] // Публікації асоціації «Українське об'єднання лізингодавців». Режим доступу до ресурсу : <http://www.uul.com.ua/press/publications>.

4. Москвін С.О. Аналіз інвестицій в основний капітал та нематеріальні активи України / С.О. Москвін // Інвестиції та інноваційний розвиток. – 2008. – № 3. – С. 53–60.

5. Музиченко А.С. Інвестиційна діяльність в Україні : [навчальний посібник] / А.С. Музиченко. – К. : Кондор, 2005. – 406 с.

6. Проблеми використання інвестиційних ресурсів підприємств та шляхи їх подолання в умовах кризи : [науково-аналітична записка] / Федулова Л.Г. та ін. // ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – К., 2008. – 15 с.

7. Чухно А. Сучасне господарство – товарно-кредитне / Анатолій Чухно // Вісник Національного банку України. – 1998. – № 8. – С. 54–55.